

ՀԱՆՐԻՄ ԱՄՍՈՐԵԱՅ

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ, ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ, ԱՐՈՒԵՍՏԳԻՏԱԿԱՆ

Որ հրատարակուի ամեն ամսույ սկիզբը:
Բաժանորդացիքն է կամ թիվ վճարելի՝ Տարեկան 8 ֆր.
— 4 րբ.: — Վեցամսեայ՝ 5 ֆր. — 2 րբ. 50 կոպ.:
Մեկ թիւ, առանձին կը վճարուի 1 ֆր. — 50 կոպ.:

Խմբագրութեան կենդրոնակայան է՝ Վիեննա, Միտ-
թայնեան Միաբանութեան Մարչ վանքը:
Ծախքու ժախճ խմբագրութեան վրայ է:
Ժամուցմունքն առանձին ակադրութեան է:

ԲՈՎԱՆԳԵԿՈՒԹԻՒՆ

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ
ԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ — Հետազոտութիւն Նախնեաց
նամուկներն վրայ:
ԳՐԱԿԱՆ — Ռուսահայոց Գրականութիւնը, Գ. Ռու-
սահայոց գրական լեզուն: — Ազգային րոտա-
րակութիւնը 1887 տարւոյ:

ԵՐՈՒԵՍՏԳԻՏԱԿԱՆ
ՎԱՏԻԿԱՆԱՆԱՆ ԱՐՈՒԵՍՏԱՆԱՆԻՄ, (Պատկերա-
բարդ):
ԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ — Մոմագործութիւն:

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ
ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՆՈՐԱՎՈՐ — Գաւառիկա:

ՈՍԵՆԻՈՍԵԼԵ
ՆՈՐԱՎՈՐ — ՏՅՏԵՍԱԿԱՆ — ՄԱՆՐԱՎՈՐ
— ԺԱՍՏՈՒ. Յովհաննէս Էփ. ՍՊԱՐՈՒԱՆԱՆ — ԴԱՄ-
ԱՆԱԿԱՆ:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏՅՈՒԹԻՒՆ

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԲԱՎՈՐՈՒՆԻ ՎՐԱՑ

2.

(Ըրոնաւոր-թիւ)

Ինչպիսիք թէ ոմանք զարմանան (վերը նախ-
ընթաց Թուրքի, էջ 7, և վերջ Ա. յօդուածի, թէ
Երեւան նաեւ Բ. եւ Գ. յօդուածի մէջ) յառա-
գիւրած բառերուն վրայ: Ուստի իրեն աւելի լու-
սաւորելու համար՝ կը գնեմք տեղեկութիւնս:

Գիտե՛ք թէ յիշեալ բառերէն ոմանք մի կամ
երկու անգամ կը հանդիպին նաեւ առաջին թարգմա-
նաց զրուիւթեան մէջ. բայց իրականք կամակեղծ կը
համարենք վաւերականութիւնը, (բուն անոնց զրչն
կամ ըլլալը): Անոր համար չվարանցանք չեղածի տեղ
գնե՛ք Ի գործնականին, իրր ստորջ գուշակելով օրինա-
կոյաց անհաստատութիւնն եւ անճշտութիւնը, Օրի-
նակ աւանդ վերլուծելներէն՝ Պարտիստիկ, բայց, որչ
սուր Գրոց մէջ Գ անգամ Գայն գտնուիլը, — ուր իբր
900 անգամ առիթ կ'ըզն եւ գործածութեան եւ չէ բնաւ
գործածուած, — շատ տարիներ է վեր տարբերակ հե-
տաբերական երեւոյթ մի կը մեզն: Այս միակ գործա-
ծութիւնն Երայ քոց հետեւեալ հաստատել մէջ է ըստ

Ջօհրպեան տպագրութեան. (վ ինտ. 1805.) «Ո՞վ է
ոստիկ իմ, որ զարտիստիկ էմ. զնոր կարկեցոյց»,
(Գլ. Ժ. Գ. 19.) Հարկ եղաւ հետազոտել, եւ ահա առ-
թիկ արդիւնքն որ ունեցանք: Քանտիկը (18 ձեռագիր
եւ 5 տպագրեալ) օրինակաց մէջն՝ միայն երկն, (այն
է՛րկու վ ինտ. տպգր. 1805 եւ 1860, եւ մի երեք
ձեռագրաց մի միայն ունին յիշեալ յաւելածը. ուր
որ մնացեալ (3 տպագիր եւ 17 ձեռագիր) օրինակաց մէջ
չկայ ամենեւին, այլ 18ին մէջ հաստատուած կը յաւ-
ըացուի՝ «Ո՞վ է ոստիկ իմ, զնոր կարկեցոյց». — իսկ
երկու օրինակց, այն է Ոստիկեան եւ անոր հետեւե-
ղութեանը կ'ուս. պարեան տպագրութիւնը, կ'ընեն ըստ
յատեանակամի՝ «Ո՞վ է ոստիկ իմ, Երեւ. զնոր կար-
կեցոյց»:

Իր մայ ուրեմ «Որ զարտիստիկ էմ, ման՝
հայ օրինակցի կամայական յաւելեալ կարկեան: — Ոչն
պայցուցեալ իրականութիւնն այնու եւս աւելի կը հա-
տատուի: որ ոչ երբեքական բնագործն եւ ոչ ուրիշ որ եւ
է թարգմանութեանց մէջ հետք կ'երեւայ նոյն անհա-
րազատ յաւելածոյն:

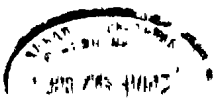
Ի վերջոյ այս եւս կը յաւելուին: Ուրեմն մեր
խոսքն այսուով բաւելու ընտիր կամ խոստան ըլլալուն
վրայ չէ, որ այս գրութեան նպատակն բարոյութիւնը
ինչպիսիք է, այլ միայն՝ գտն մի բառից այս կամ այն մա-
տենագրաց մէջ գտնուելուն եւ չգտնուելուն վրայ, —
անոր համար թէ եւ յառաջ բերուած բառերէն մի կամ
միւսն արդեամբք իսկ գտնուի առաջին թարգմանաց
զրուիւթեանց մէջ, անպիսի եւ այնպէս մեր պայցուցու-
թեան զօրութիւնը չի նուազել: Վասն զի միշտ կը մնան
շատ մի գործածական բառք, զոր առաջինը յամեն իսկ
առիթ ունեցաւ չեն Ի կիր արկած, եւ յարորդք Ի
կիրառութիւն մուծած են անխոր: Այս է ինչորդն
էութիւնն, եւ յայս կը յենու մեր պայցուցութիւնը:

3.

Տեսնե՛ք արդ թէ ժողովրդական կամ զաւ-
առական բարբառաց հետքերը կը գտնուին Ի Գրո
հին մատենագրաց:

Անցորակի յիշատակած ենք թէ նաեւ Ի Ե.
գարու կու եւ պէտք էր գտնուի՝ նոյն իսկ մեր
զրականութեան արորոցին չընեալք Ժողովրդական
բարբառ, որ ինչպէս գիտեցիք՝ չէր կրնար մեծ
տարբերութիւն ունենալ զբարբառն: Արդ այս բար-
բառն՝ այնպէս ինչպէս կը գործածէր Ժողովուրդն՝
ոչ երբեք Ի հրապարակ ելած եւ առանձին ինքնա-
կաց զրուիւթեան, կամ թէ մինչեւ առ մեջ հասած

Ջօհրպե՛ր որ նշանուր եւ Ի հաւատարմութեան
մասին, եւ այս տեղ իբր օրինակաց տարբերութիւն՝ նշանա-
կած է միայն Ոստիկ ինտիկ, յիշատակելով ամենեւին այլ
տարբերութիւն, հարկ է բռն թէ ձեռագրաց այս համարն
աչեմք փախել է:

չէ այնպիսի գրութիւն: Հազիւ թէ կարող ենք վերելիւրդ եւ ըստ մասին գաղափար ունենալ ինչպիսի բլլաւուն՝ հին մատենագրաց մէջ աստ անդ տեսնուած ասացուածներէն, յորս յեղեալ կրցանք համարեակ հաստատել թէ նոյն բարբառն չունէր մեծ ասարեքութիւնն ըսն գրաւորէն ըստ կազմակերպութեան, ոչինչ օտարութիւն, ոչինչ հակառակ անոր կանխոց, ոչինչ ասացուած՝ որ բոլորովին անօրոր համարուի գրաւորին մէջ: — Ըսինք ար թանկ. վասն զի այն եւս հաւանականութեան սահմանէն դուրս չէ, որ նոյն ժողովրդական բարբառոյն մէջ գտնուէին նաեւ այնպիսի ձեւք եւ բացատրութիւնք, զոր մատենագիրք ժամանակին պատշաճ չեն համարած մուծանել ի գրաւորն:

Զիսրդ եւ իցէ, նոյն մատենագրաց մեզի հարդրական նայելով, այս զլուսնոր ասարեքութիւնք կը գտնենք գրաւորին եւ ժողովրդականին մէջ՝ որ գրաւորին անն ընդհանրապէս բարձրագոյն, ծանրագոյն, կանոնաւորագոյն է. իսկ ժողովրդականին յատուկ է ընտանեկան սիրուն կերպ, բնական պարզութիւն, անորժաշար քափկութիւն: Եթէ ներեալ է նմանութեամբ խօսիլ, առաջինն ճարտար պարտիզանի ձեւաք յարարեալ արուեստական բուրաստան է, երկրորդ՝ բնութեամբ ինքին ձեւաւցած ծաղկալի մարգագետին:

Ասոր համարեւոյ համար բաական է կարգաւ ի. դարու գրուածքը հնազդիմներէ՝ զժառանգութեամբ հնազդիմագիր, եւ նոյն դարուն յետնագոյններէ՝ զլազար Փարպեցի, այն երկու մատենագիրներն՝ որոց աշխատութեանց մէջ ամենէն աւելի կը գտնուին նոյն ժողովրդական կամ ընտանեկան բարբառոյն հետքերը: Մեր այս գրութեան համար ալ կարեւորութիւն ունին ասոնք. որովհետեւ թէ ըստ առանձին բառից եւ թէ ըստ զարմուածոց՝ մեծագոյն մասամբ անցած են նաեւ ի Ռամկորենի նախնաց, այլ գաւառականաց պէ՛ն միշտաշարհի կամ Այրարատեան ժողովրդական բարբառն եւս մատակցած բլլալով անոր կազմութեան եւ ամենէն վայելչագոյն մասը կայունցանելով:

Իսկ բուն ամպօրենի կամ՝ այլ գաւառականաց հետքերը՝ քանի հետաքննեմք. Գարեն՝ նոյնչափ յամախ կը գտնենք ի դիւր, որ է. գարեն սկսեալ՝ ուրեք ուրեք անոնց բառերն ու ասացուածները կը հանին մեր առջեւ: Այնպէս որ ամպական գրութեանց իբր սկսելէ յառաջ, անոր յատուկ բառից, սղմանց, ամփոփմանց, զեղմանց եւ քերականական կազմակերպութեանց իսկ բաական առատ ժողովուրդը կրնայք քաղել նախընթաց ժամանակաց գրուածներէն: Արգարեւ է. գարեն ետեւ ալ կան շատ մատենագիրք՝ որոց գրութիւնք անք եւ ամպականութենէ. բայց կը գտնուին նաեւ ոչ սակաւք՝ յորս խառն է նոյն ամպական տարրով: Ասան զի տեղն ու ժամանակն առանց աղեղսութեան չեն մնար որ եւ հեղինակի օնոյն

վրայ, թէ եւ ճարտար մատենագիր բլլայ, եւ հմուտ եւ վարժ լեզուին՝ որով կը գրէ: Ոչ ապաքէն այլազգ կը գրէ այն՝ որոյ գաւառին եւ ժամանակին բարբառն բուն հնոց արար լեզուին աւելի ծառայուր է, եւ այլազգ այն՝ որոյ տեղոյն եւ ժամանակին բարբառն նոյն գաւառը լեզուին շատ հեռացած է: Արդ միշին դարուց հեղինակներն ոմանք, եթէ նաեւ չէին տեղեւ հետի գրականութեան կենդանութիւն, այնպիսի ժողովրդաց մէջ կ'այլարէին, որոց բարբառն տարբեր էր հին ժամանակաց բարբառն, եւ ինքեանք իսկ այն հին ժամանակաց բարբառն տարբեր բարբառով կը վարուէին իրենց ընտանեկան յարաբերութեանց մէջ: Ամեն մարդ ինքին կը տեսնէ՝ որ այսպիսի պարագայից մէջ շատ գօտար էր որ իրենց գրութիւնն եւս շատ կամ քիչ շիրք նոյն բարբառով աղեղսութիւնը:

Գրաւորին մէջ ամպականութեան կամ գաւառական բարբառոյ խառնուրդ գտնուելուն առաջին մտադրութեան արժեանքն օրինակ է ի. գաւառն բաական ծածօք՝ հեղինակին՝ Եովհան Մամիկոնեան, որոնք՝ հետեւեալ քանի մի դարուց մէջ՝ ոչ որ կրցած է կիսով չափ մերձեանք թող թէ հաւատարի: Հազիւ հինգ դար յետոյ եղած է Մատթէոս Ուռհայեցի, որ բուն ամպական գրութեանց սկսելէն քիչ յառաջ գերելով, զՄամիկոնեանն իսկ անցուցած է: Այնպիսի է այս երկու մատենագրաց լեզուն, որ ոմանք չեն վարարին ամպական կամ աշխարհիկ ու խօսուած լեզու կոչել:

Դ.

Իստ ինքեան եւ ի տեսականին միարան եւ համամաս ենք մենք ալ այս կարծեաց. վասն զի երբ որպիսի եւ իցէ գրութեան մէջ բաական յաճախութեամբ մուտ գտած է ամպական տարրն, այնուհետեւ չի կրնար զուտ գրաբար համարուի: Ասկայն ոչ պատշաճ եւ ոչ իսկ կարելի է ամպորեն անուանել ամեն գրուած յոր խառնեալ է ամպականութիւն. առաք ի հարկն գտնազանութիւն պէտք է ընել եւ խորոց զենել բուն ամպօրենի եւ ամպականութիւն ունեցող գրաբարի մէջ:

Բայց եւ այս՝ գօտարութենէ ապառ չէ, նայելով բուն ամպօրեն նախնական գրութեանց վի-

Յօդոյն երկնանդն պատմութիւն, որոյ առաջին մասը կը համարուի Զննորդ Գալաթի Ետրոց պալատարութիւնն՝ որպէս թէ ասորեն գրուած, իսկ երկրորդ մասը՝ բուն Մամիկոնեանի: Երկուքն հայերենին նոյնութեան նայելով, այսժ առ հասարակ անպակ չէ կարծիք թէ այս մերկին բլլայ թարգմանիչ առաւելու: Եւսկ երկուքն իբր մի աբղղ չեն կոչուան: Եւսկ այս գրութեան ամպականութեան կարելի է արդ ժամանակս ընդհարապէս ընդունել եղած է. քանի որ քին քերպի. Կարապազին մի զլստ մօրէն յառաջ քերպուն են նոյն գրոց ամպական բառերն ու ասացուածները. (էջ 128—130.) ուր զլ յառաջագոյն կ'ըսուէր թէ՝ «Գորք կամ Կորքն Եւս անլուս, անով գրուած են (84ւ հայկաբն. Բուն. Մամիկոնեան ցուցաբերէ մէջ՝ Զննոր Գալաթի Ետրոց. Մամիկոն. Եւ հայկաթ ի Գլոր. Հայ. Գլոր. չէ ասելուցուի՝ «Գլորիս Կարապազ անով» (Մ. Հու. Ե. տպ. էջ 321, Բ. տպ. էջ 414) Ասէի բացառաց կ'ըսուի ուրիշ տեղ՝ թէ «Այս անձին ընծայուած պատմական գրուածքը՝ աշխարհի բանասիրութեան կը վերաբար» (84ւ Գլոր. Կայ. Գլոր. Բ. Հու. էջ 78. Եւ Բաւարդ. 1878. էջ 220) — Իսկ Մատթէոսի Ուռհայեցի պնդեալ մտադրի զայլ չկայ, Գլոր. Կայ. Գլոր. Կլոր. կ'ըսուի թէ՛ իմ ժամանակս իմ թեոսած իմ արարելու չի քերպի, որ բլլէ Ե՛ ամպօրեն: (Մ. Հու. Ե. տպ. էջ 548. Բ. տպ. էջ 645.)

Վասնից զիստարներն ի յաբրգս հնազնեան յառաջ կը սերենք ըստ տեղոյն: Ասէի ընդարձակ եւ մանրամասն տեղեկութիւն ունենալ քանկացող, կրնայ գտնել որոք Ե. գարն՝ ինչպէս նաեւ յարկը գարոց մատենագիրներուն գործածած ժողովրդական եւ գաւառական ասացուածքն մեծ մասը՝ քին. քերպի. մանաւ մեղ յախալուցին մէջ՝ քերականական կարգաւ ամփոփուած:

ճակին: Ասան զի այն գրութիւնը եւս ծայրէ ի ծայր նոյն աւարկէն բարբառով շարադրեալ ընէ՝ բարբառովն անխառն ի գրարարէ: Չայլ գրեթէ ուսմ. կորէն գրուածք, մանաւանդ ի հնարգոյն ժամանակս, յոր խառն չգտնուի ուսմականին հետ՝ գրաբար, նորասեւին հետ՝ հասեւ: Ասորեւարար ամեն պարբերութիւն կազմուած է հին եւ նոր բառերէ: Ամեն կիսեւ եւ գրաբարսեւ ասացուածներէ եւ դարձուածներէ, ըստ միջոց կանոնաց գրարարի եւ դարձեալ ըստ ուսմական կերպի հոյգեալն եւ խնարհուած անուններէ եւ բայերէ: Հաստ անգամ մի եւ նոյնն՝ է զի ըստ հնոյն եւ է զի ըստ նորոյն բացատրուած կը տեսնուի, եւ այն՝ գրեթէ մի եւ նոյն տողի մէջ: Թաճարի եւս՝ առաւելապէս ի հնարգոյն ուսմական գրութիւնս կը հանդիպին մէջ ընդ մէջ զուտ գրաբար պարբերութիւնը եւ երկայն հասածք եւս, յորտ հարեւ կը գտնուին ուսմականի նշմարանք, եւ որոյց ոճն երբեմն ազնուազայն է թան զուտ գրաբար ժամանակակից գրութեանցն: Եւ այս առ ոմանս նշան է՝ թէ ոչ առ անհմտութեան հին գրարարին, այլ գիտմամբ եւ մասնաւոր նպատակի համար ընտրած են ուսմական գրել:

Ուսմական գրուածք այս կերպաւորն ունենալով, ի գէպի ինչ այնչափ դիւրին է զանոնք զանազանը ուսմականաւ խառնեալ գրաբարէ՝ երբ աստատուող հասածքը ամբողջութեան անկասկած գտնուին: Այսպէս, օրինակ համար, թէ՛ թէ Ուսհայեցոյն (ուսմականաւ խառն) Պատմութեանն եւ Սմբատայ (ուսմական) Տարգմարութեանն՝ միեւնոյն նիւթոյն վրայ գրուած համառոտ կտորներ հանուին եւ քովէ քով գրուին, հարեւ առաջնոյն՝ նուազ, եւ երկրորդին աւելի ուսմականութիւնն ունենալէն՝ կարող է մակարեութիւ իրականութիւն:

Գնենք իբրեւ օրինակ՝ քանի մի կարճ հասածներ նոյն գրութիւններէն, սրոյ իրարու յարաբերութեան վրայ յընթացս առիթով կ'ունենանք խառնը:

Տէրն Աթայ կին էր: Եւս՝ կինն ի վերայ պարպին աղաղակէր եւ ասէր թէ ի վերայ կնոջ գաս Գեւե, ով Չմիկի, եւ չհամարին քեզ նախախնի: Եւ թագաւորն ասաց, իրգուեալ եմ քանդել զպարեօպ քաղաքիդ: Եւ ասէ կինն. Գեւե վաճարայն նորա ի վերայ իրգալեմ գետոյ, եւ խաբար ասէ զեղբուն թոյ իւս արար այնպէս եւ քայլաւ: Քանի Չմիկին այն ի խոցնայ էր, ի Չմիկածախուցն. նոյնպէս եւ կինն եւս անտէր էր:

ՍՄԲԱՏ

Տէրն Աթայ քաղաքին կին էր: Եւ եղեալ կնոյն ի վերայ պարպին քաղաքին, ասէ թիւս գաւորն. Ի վերայ կնոջ գաս ի պատեղազմ, եւ չհամարին զայդ քեզ նախախնի: Եւ ասէր թագաւորն. Երգաւ՝ ասէ՛ առ իս քաղե՛ զպարեօպ քաղաքիդ: Ասէ տիկինն քաղաքին. Ի՞նչ քակեա վաճարայն՝ որ կայ ի վերայ Արգաւազ գետոյ, եւ այնքա կատարեա զերբուռն թոյ իւս արար թագաւորն այնպէս: Վասն զի Չմիկին ի գաւառէն խոցնայ էր, ի տեղայն որ այժմ կոչի Չմիկածախ, եւ կինն ի նմիս սալմանայ էր:

ՄՏԹ. ՌՌԻՆԱՅԵՏԻ

Մեռաւ Մանուկն եւ թագաւորեաց թոռորն, եւ Երաս թագաւոր ամս երկու եւ ամիս երեք եւ մեռաւ: Եւ նստաւ թագաւոր Միկայել այնեւ որն: Եւս՝ իշխան ոմն հակաւաւ Միկայելին, եւ յետ զի Ժամառ յարգէր եւ բերէր զուսնն Ուսհայու զՏուկի, եւ երբէ՛ թագաւոր, եւ ինքն միակեղ իւրաւ:

ՍՄԲԱՏ

Մեռաւ Մանուկն, եւ կայեալ յաթոռ թագաւորութեանն թոռոսն զամս երկու եւ ամիս երեք, եւ փոխեալ առ քրիստոս, եւ նստաւ յաթոռ թագաւորութեանն Միկայել այնեւ որն: Եւ նստաւ իշխան ոմն ինքեղ զաթոռ թագաւորութեանն, եւ հրամայեաց զիւն զարկանէ՛ Ժիւր անուն: Եւ եղեւ զի Դիլ իւր՝ անձինն թուլացաւ: Եւ բերեալ զուսն քաղաքին Ուսհայու՝ որում անուն էր Տուկի, նստոյց զիս թագաւոր եւ ինքն եղեւ վանական:

ՄՏԹ. ՌՌԻՆԱՅԵՏԻ

Առաքել Մանուկն կուրս մի Պարակմանս անուն շատ զօրք յարեւելս ի խնդրել քաղաքին Սեւոյ, որ կենալ հասաւ ի զուսն քաղաքին, իսկ Հայոց տղան որը էին ի քաղաքին Սեւի, ոչ հաւաքեցան իւրեանց, այլ զքաղաքն, այլ ասէին զԳաղիկ թագաւորն իւրեանց: Եւ միասն իւր ի կուրս անդ զօրքն Յուսայ, եւ կտորեցին եւ շատ քաղաք Դուր ի քաղաքն:

ՍՄԲԱՏ

Զօրքեղով արար թագաւորն Մանուկն, եւ յուրեղեալ զնոս յարեւելս ի խնդրել զքաղաքն Սեւի. եւ կայեցանել զօրքայուր զՊարակմանս նոսն զայլ ներքինի կուրս զյով: Եւ զայլ զօրք բազմք հասաներ ի զուսն Սեւոյ, իսկ Հայոց տղան որը էին ի քաղաքն Սեւի, ոչ հաւաքեցան տալ զքաղաքն, այլ ասէին ասէին զԳաղիկ թագաւորն իւրեանց: Եւ յայնժամ՝ կանգնել միասն ի պատեղազմ ընդ զօրքն Հուսայ, եւ կտորեղով արարին հայաւականս եւ ասէին զամենայն բանակն նոցա:

ՄՏԹ. ՌՌԻՆԱՅԵՏԻ

Բայց հարկ է որ բացատրենք թէ այս երկու տեսակ գրութեանց նկատմամբ ի՞նչ ընթիւնացք բռնած ենք: Չուտ գրաբար չեղող գրութիւններն՝ միայն այնպիսիներն ուսմական, ուսմական, ուսմական . . . կը կուենք, յորս ուսմականի ամեն կերպ բառերը, մասնիկները, սպմունքն, ամփոփումները, ձեւերը, դարձուածները, կազմակերպութիւններն անխորի ի կիր արեւել կը տեսնենք, որմ կը մակարեւորեն թէ ուսմական գրել գիտած են հնդկականները, թէ եւ յաճախ իսկ գրաբար խառնուած ըլլայ գրուածոյն մէջ, իսկ այնպիսիներն՝ որ ի սկզբանէ մինչեւ յիջերը գրաբար գրուած են, եւ լոկ անո անո առմ կական բառեր, որոշ ձեւեր, երբեմն նաեւ առմ կական դարձուածներ խառնուած են, միով բանիկ երբ կը տեսնենք թէ գրաբար գրելու գիտում ունեցեր են մասենադիրք, եւ մէջ ընդ մէջ՝ կամ անգղուշութեամբ եւ կամ՝ մասնաւոր նպատակաւ եւ յատուկ պատճառաւ՝ ուսմականութեան մուտք տուեր են, կ'անուանենք ուսմականաւ:

Այս երկու օրինակ ուսմականաւ գրութեանց Ուսհայեցոյն, եւ նոյն օրինակաց (գրաբարախառն) ուսմականն՝ Սմբատայ (ուսմական) Տարգմարութեանն: Երկրորդ օրինակին վրայ կը յաւելուիք Սմբատայ յետագայն ժամանակակից Պատմագրի մը անխառն գրաբարը: Գիւրբին է պայծառ տեսնել աւանդակ՝ թէ է, յիշէ՛ եւ հաստատեալ զանազանութիւն զոր գրիւնք այս երեք տեսակ գրութեանց մէջ:

• Յետ Հատարեւ վերջ

1. Հաս մի անգամ ընդ միւր կը ծանոթանանք թէ բերութեան օրինակներուն մէջէն գուրս կը թողուիք այն ամենայն որ արտադրել է մեր նպատակով, երբեմն բառեր, երբեմն նաեւ ամբողջ պարբերութիւններ, նա թէ՛ երկայն հաստածներ ալ:

զոր Սմառն Լուսինյանի սովորական կերպին կը զննէ հաշտուի։
Ուրախանալ ընդ գինեաւ, ընդ լորիք կողմանց կ'աւան զեա...։

Աւելորդ է եւ մեր նպատակին դուրս՝ ասոնց եւ նմանեաց վրայ խորհրդատւութիւն չենել։ Այս պիտեաց նկատմամբ բաւական գրած է քնն-Քերակ. Տնտես Լեւոնյանի՝ Նախաշաւղին մէջ։ Ցես առանձին էջ 132—138. — Բայց այն եւս առանց երկբարկութեան է, որ նոսեւ ընդօրինակողք մեծապէս օգնած են այս անտեղութեանց բազմաթիւներ, ինչպէս տեսանք պարտախտէ ըստին առիթիւ։
(Հարթաւորելի) 4. 2. 8.

Գ Ր Ա Վ Ա Ն

ԻՐԱՆԱՆԱԿՈՅ ԳՐԱԿԱՆ ԵՐԿՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Գ.

Իրաւանայոց գրական ընդուն։

(Հարթաւորելի)

Երբ Ռուսաստան նախնական բազմաթիւ գաւառական լեզուայ ֆէլլէն երեսնական կամ ճշգրտօրէն եւս՝ Սեբաստիական բարձրաւոր, — որ իւր անդրադիմութեան միւս բոլոր բարձրանքներէ նախաւոր չամարտուելու իրաւունք ունի՝ ըստ ոմանց, — եկաւ տիրեց ամենուն վրայ. իրմէն սկսաւ կարգաւորել ներկայ աբե-էլեւ կոչուած աշխարհաբաշտ։ Այս լեզուով գրող հայ գրագիտաց գուցէ հարեւրերորդ մասն իսկ Տնտեսութիւն շուկէր հայկարանութեան։ Ստաւրաքսն մասն ունէր ռուսերէն՝ իրեն սովորական, իրեն գրաւոր լեզու։ Արեւիկ 20 տարւան մէջ ռուսերէն միջոցաւ կամ անընդմիջապէս՝ մտաւ նոսեւ գերմաներէն, որ առկայն մեծ ազդեցութիւն չէ ունեցած յատկապէս լեզուին վրայ։ Ռուսաց բառերուն, զարմուածներուն եւ օճերուն այնչափ խոր արմատ ձգելը շատ բնական էր։ Վասն զի երբ Տաւրիսայի՝ գրագետներն, իրենց ռուսմէ կ'ընդունէին աղիայէն դպրոցներու մէջ եւ սակաւաւորք ոմանք միայն կը յաճախէին եւրոպական վարժարանները, Ռուսաստանց օրեւոր անգլիական օտարաբաղին մասն իւր ուսումը կ'ընդունէր եւ դեռ եւս կ'ընդունէր Ռուսաց պիտական տարրական ուսումնարաններուն (реальные училище), գիմնազիւններու (gymnase) եւ համալսարաններու (աւելցող նոսեւ մասնագիտական ձեմարաններ) մէջ։ Մի Լազարեան ձեմարան, մի Ներսիսեան Դպրանոց բաւական չէին ռուսման անյաշ Բուսաստան մանկանց գոհացնելու։ Դմանաւորք որ Ռուսաց միջնակարգ վարժարաններուն մէջ աւարտողներն առանձին քաղաքական իրաւունք կը ստանային իրենց՝ ըստ օրինաց։ Եւ որովհէտէն Հայոց ազգային ինքեւտրական կոչուած դպրոցներուն ռու-

սացիչները։ Ի սառն առեալ քանի մի Հաջորդեաններ, գրեթէ միայն նոսեւ՝ որովհէտէն Ռուսաց վարժարաններուն մէջ ռուսմա առած էին։ Գիտելին է ռուսմէ մակարեղէլ՝ թէ ինչ կերպ հայերէնով դաս պիտի աւանդէին այս ուսուցիչները, որովհէտէն թուրմապի բացատրողական այդ ռուսերէնին էին պարտական — Այս՝ գաղտնիքնու մէջ։

Նկատենք գրական կամ մասնագիտութեան ապարելն, եւ ահա միեւնոյն երեւոյթի կ'ըլլէ ընդ միմեւ։ Այստեղ ալ կը տեսնենք, որ Ռուսաստանց առաջին գրողներէ՝ երբ ապարելը ելան, Տալիսաբանութեան պայտը ունէին միայն իրենց գաւառական անմիակ բարձուն եւ ազգային ուսումնարանաց մէջ հարեւանցի կերպով աւանդուած անկատար գրաբար մի։ Պակաս չէին եւ այնպիսիներ, որոնք նոյն աշխարհաբար լեզուն անգամ կարգաւորելու չգիտէին, եւ միայն տարրին եւ տարրին անցնելէ ետեւ իրենց գրելը վարժեցուցին փոքր ի շատէ կոկուած հայերէն գրելու։ Եւ ահա սրբա՝ երբ աւարտեցին իրենց ուսումն ռուսերէն տրամադրութեան տակ, արդէն հայ գրագետը էին, տեղական հայ լրագրիչներու յօդուածագիր էին, վիպասան էին, զանազան գրական նիւթոց աշխատակողք էին, — եւլիսէն էին մի ետեւով։ Ահա ինչպիսի ձեւերու եր մասնուած Ռուսաստանց գրաբար լեզուն (աշխարհաբար), երբ դեռ նոր էր սկսած կերպարել։ Այս կարգի գրագետներու շնորհիւ գրեւ ժողովրդական լեզուին մէջ հետագիտեւ բաւ, ոճ գարձուածք ռուսերէնէ հայերէնի փոխադրուեցան։ Այս ընթացքն արագացուցին մանաւանդ այնպիսիներ՝ որ Ռուսաստանի համալսարանն աւարտելէ վերջ՝ գնացին Եւրոպա, եւ երբ այն տեղ արձագանքն ուսումն ընդունած եւս գարձան, ստիպուած էին արձագանք հայերէն ռուսմէ անել, հայերէն գրելու վարժիչ, որպէս զի կարողանան իրենց միջոց հայ լեզուով հայ ժողովրդեան հարողդէ։ Հարողդեցին այն էլ կը հարողդէն, բայց ոչ հայերէն լեզուով, այլ հայերէն բառերով։ Ներկայ ժամանակ, երբ Ներսիսեան Դպրանոցի եւ այլ թեմական դպրոցներու մէջ, մանաւանդ Գեորգեան Ղեմարանի հիմնուելովն՝ հայերէն լեզուն առեւ լեզու ուսուցողութեան առարկայ եղաւ, նորաւարտներն սկսան աշխատել որ լեզուն մշակուի, զարգանայ, բայց մանաւանդ հայտնաւ։ Ահա այս ջանքն յաւալը բերաւ մասամբ գրաբարի եւ մասամբ ալ ժողովրդական լեզուի հետեւելու միտումը որ ցայժմ կը տեսն։ Բայց որովհետեւ չկար հեղինակութեան տեղ կենդանուի մ'որ վարել այս ըստ ինքեան օգտուելու հակումը, հետեւաւորք լեզուի կանոնաւորման եւ զարգացման գործն ալ մնաց անկանոն ճանապարհի վրայ։ Այս է պատճառն որ Ռուսաստանց արդի գրականութեան մէջ ռազարի ընթերցողն երբեւ ծայրեւոր կը հանդիպի։ Մի ծայրը կը ջանայ պահել իւր աբեւելեան նկարագիրը, կը խորիք օտարութիւններ ըստ կարելին, եւ ի հարկին կը դիմէ գաղաբի

1 Ռուսաստանց գրական լեզուին մէջ գերմաներէնի ազդեցութիւնը կը նշանակուի յատկապէս մասնագիտական լեզուին մէջ, եւ այն ոչ ոք ընդհանրապէս։ Այս աղիւղութիւնը մուծին գերմանական ռուսմա՝ անտեղ հայ գրագետները, սկսելով իրենց առարկան (շաբարեանց), որ եւ ըստ ինքեան օշիւն միջադրելէ հետեւութիւն է ունեցած։

2 Ներսիսեան Դպրանոցի հիմնադիր մեծանուն Ներսիս էր. կ'ստիպուէր ինչպիսիք յատկապէս փոքրէն հրաւիրեց զԳաղտնիքն Սարգիսեան իւր հաստատած վարժարանին ստեղծութեան պաշտօնով։ — Հաջորդեան Սարգիսեան պաշտօնով կ'աւարտուէր եւ եղած Գաղտնիքն արդի կ'ստեղծուէր հայոց։